
پرسش ها و پاسخ ها
پایگاه اطلاع رسانی دفتر منصور هاشمی خراسانی حفظه الله تعالی

موضوع:

اخلاق؛ مکارم اخلاق؛ توبه، استغفار و جبران گذشته

بسم الله الرحمن الرحیم

پرسش نویسنده: یونس تاریخ: ۱۳۹۶/۱/۲۶

استغفار یعنی چه؟ مطمئناً فقط به معنی گفتن اذکار نیست. چه حالت فکری و روحی و رفتاری باید حاصل شود تا استغفار صحیح باشد؟ استغفار مذموم چگونه استغفاری است؟

پاسخ تاریخ: ۱۳۹۶/۱/۲۹

«استغفار» در لغت به معنای «طلب آمرزش» و در اصطلاح به معنای «طلب آمرزش» از خداوند برای گناهان است که بهترین «دعا» محسوب می‌شود و بنا بر قاعده‌ی ﴿ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ﴾[۱]؛ «من را بخوانید تا برایتان مستجاب کنم»، می‌تواند به آمرزش گناهان و تبعاً رهایی از عقوبت آن‌ها بینجامد؛ چنانکه خداوند فرموده است: ﴿وَمَنْ يَعْمَلْ سُوءًا أَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُ ثُمَّ يَسْتَغْفِرِ اللَّهَ يَجِدِ اللَّهَ غَفُورًا رَحِيمًا﴾[۲]؛ «و هر کس کار بدی انجام دهد یا به خودش ستم کند سپس از خداوند آمرزش بخواهد، خداوند را آمرزنده‌ای مهربان می‌یابد» و فرموده است: ﴿وَمَا كَانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ﴾[۳]؛ «و خداوند عذاب کننده‌ی آنان نیست در حالی که آمرزش می‌خواهند». علاوه بر این، هرگاه با «توبه» به معنای ترک گناهان همراه باشد، آثار ایجابی و برکات وجودی نیز دارد و می‌تواند به آبادانی دنیا و افزایش روزی بینجامد؛ چنانکه خداوند فرموده است: ﴿وَيَا قَوْمِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا وَيَزِدْكُمْ قُوَّةً إِلَى قُوَّتِكُمْ﴾[۴]؛ «و ای قوم من! از پروردگارتان آمرزش بخواهید و سپس به سوی او توبه کنید تا آسمان را پی در پی بر شما بفرستد و نیرویی بر نیروی‌تان بیفزاید» و فرموده است: ﴿وَأَنِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ يُمَتِّعْكُمْ مَتَاعًا حَسَنًا إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى وَيُؤْتِ كُلَّ ذِي فَضْلٍ فَضْلَهُ وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ كَبِيرٍ﴾[۵]؛

۱. غافر/ ۶۰
۲. النساء/ ۱۱۰
۳. الأنفال/ ۳۳
۴. هود/ ۵۲
۵. هود/ ۳

«و از پروردگارتان آمرزش بخواهید و سپس به سوی او توبه کنید که شما را تا مدّتی معیّن بهره‌ای نیکو دهد و به هر مستحقّ فضیلتی فضیلتش را ارزانی دارد و اگر روی برتابید من بر شما از عذاب روزی بزرگ می‌ترسم». از اینجا دانسته می‌شود که «توبه» کاری افزون بر «استغفار» است؛ زیرا «توبه» به معنای بازگشت از گناهان به سوی خداوند است که در ترک آن‌ها مصداق می‌یابد، ولی «استغفار» به معنای طلب آمرزش از خداوند برای آن‌هاست که می‌تواند بدون ترک آن‌ها نیز انجام شود، هر چند بدون ترک آن‌ها کافی نیست و از این رو، خداوند «توبه» را پیش یا پس از «استغفار» ضروری دانسته و فرموده است: ﴿أَفَلَا يَتُوبُونَ إِلَى اللَّهِ وَيَسْتَغْفِرُونَهُ ۚ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾[1]؛ «آیا پس به سوی خداوند توبه نمی‌کنند و از او استغفار نمی‌نمایند؟! در حالی که خداوند آمرزنده‌ای مهربان است» و فرموده است: ﴿وَاسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ ۚ إِنَّ رَبِّي رَحِيمٌ وَدُودٌ﴾[2]؛ «و از پروردگارتان استغفار کنید سپس به سوی او توبه نمایید، هرآینه پروردگارم مهربانی بامحبّت است»، هر چند «استغفار» غالباً پیش از «توبه» انجام می‌شود؛ زیرا «توبه» به معنای ترک گناه است که جنبه‌ی عدمی دارد و تبعاً در آینده استمرار می‌یابد، ولی «استغفار» به معنای طلب آمرزش است که جنبه‌ی وجودی دارد و تبعاً در حال قابل انجام است. از این رو، انسان هنگامی که از گناه خود پشیمان می‌شود، نخست از خداوند برای آن طلب آمرزش می‌کند و سپس می‌کوشد که از تکرار آن در آینده بپرهیزد و این معنای ذکر «أَسْتَغْفِرُ اللّهَ رَبِّي وَ أَتُوبُ إِلَيْهِ» و معنای سخن خداوند است که فرموده است: ﴿وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللَّهَ فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ وَمَنْ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا اللَّهُ وَلَمْ يُصِرُّوا عَلَى مَا فَعَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ﴾[3]؛ «و کسانی که چون کار زشتی می‌کنند یا به خودشان ستم روا می‌دارند، خداوند را به یاد می‌آورند، پس برای گناهانشان استغفار می‌کنند -و چه کسی جز خداوند گناهان را می‌آمرزد؟!- و بر کاری که کردند اصرار نمی‌ورزند در حالی که می‌دانند».

آری، غالباً «استغفار» و «توبه» برای گناهانی که به «حقّ الله» مربوط می‌شوند کافی است، ولی برای گناهانی که به «حقّ النّاس» مربوط می‌شوند کفایت نمی‌کند؛ چراکه این قبیل گناهان علاوه بر «استغفار» و «توبه»، به جبران یعنی بازگرداندن حق به صاحبش یا تحصیل رضایت او نیاز دارند و این کار سومی است که در کتاب خداوند «اصلاح» نامیده شده؛ چنانکه فرموده است: ﴿فَمَنْ تَابَ مِنْ بَعْدِ ظُلْمِهِ وَأَصْلَحَ فَإِنَّ اللَّهَ يَتُوبُ عَلَيْهِ ۗ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾[4]؛ «پس هر کس بعد از ظلمش توبه کند و اصلاح نماید، هرآینه خداوند توبه‌ی او را می‌پذیرد، هرآینه خداوند آمرزنده‌ای مهربان است» و فرموده است: ﴿ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ عَمِلُوا السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَأَصْلَحُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ﴾[5]؛ «سپس پروردگارت برای کسانی که از روی جهالت مرتکب بدی شدند

---

۱. المائدة/ ۷۴
۲. هود/ ۹۰
۳. آل عمران/ ۱۳۵
۴. المائدة/ ۳۹
۵. النّحل/ ۱۱۹

سپس بعد از آن توبه کردند و اصلاح نمودند، هرآینه پروردگارت بعد از آن آمرزنده‌ای مهربان است».

از اینجا دانسته می‌شود که وظیفه‌ی هر گناه‌کاری در وهله‌ی یکم «استغفار» به معنای طلب آمرزش و در وهله‌ی دوم «توبه» به معنای ترک گناه و در وهله‌ی سوم «اصلاح» به معنای جبران در صورت نیاز است و این وظیفه‌ای است که باید بدون تأخیر آن را به انجام رساند؛ چراکه تأخیر در انجام آن از یک سو با توجّه به خطر مرگ و وقوع قیامت، احتمال غافل‌گیر شدن و ابتلاء به عقوبت را می‌افزاید و از سوی دیگر به اقتضای مرور زمان، به قساوت قلب و دشوارتر شدن «توبه» و «اصلاح» می‌انجامد و از این رو، خداوند فرموده است: ﴿إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ فَأُولَئِكَ يَتُوبُ اللَّهُ عَلَيْهِمْ ۗ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ۝ وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ حَتَّى إِذَا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ إِنِّي تُبْتُ الْآنَ وَلَا الَّذِينَ يَمُوتُونَ وَهُمْ كُفَّارٌ ۚ أُولَئِكَ أَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا﴾[1]؛ «(پذیرش) توبه بر خداوند تنها برای کسانی است که بدی را از روی جهالت مرتکب می‌شوند و سپس به زودی توبه می‌کنند، پس آنان خداوند توبه‌ی‌شان را می‌پذیرد و خداوند دانایی حکیم است و (پذیرش) توبه برای کسانی نیست که بدی‌ها را مرتکب می‌شوند تا آن گاه که یکی‌شان را مرگ فرا می‌رسد می‌گوید: من الآن توبه می‌کنم و نه کسانی که می‌میرند در حالی که کافر هستند، آنان را برایشان عذابی دردناک فراهم ساخته‌ایم». البته بهترین زمان برای «استغفار» -علاوه بر نزدیک‌ترین زمان- سحرگاهان است؛ چنانکه خداوند فرموده است: ﴿الصَّابِرِينَ وَالصَّادِقِينَ وَالْقَانِتِينَ وَالْمُنْفِقِينَ وَالْمُسْتَغْفِرِينَ بِالْأَسْحَارِ﴾[2]؛ «شکیبایان و راستگویان و فرمان‌برداران و انفاق کنندگان و کسانی که در سحرگاهان استغفار می‌کنند» و فرموده است: ﴿وَبِالْأَسْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ﴾[3]؛ «و در سحرگاهان آنان استغفار می‌کنند». از این رو، منصور هاشمی خراسانی حفظه الله تعالی فرموده است: «نافله‌ی شب را ترک نکن و در سحرگاه به استغفار کوش»[4]؛ همچنانکه مراجعه به خلیفه‌ی خداوند در زمین و درخواست «استغفار» از او بسیار سودمند، بلکه چه بسا واجب است؛ چنانکه خداوند فرموده است: ﴿وَلَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ جَاءُوكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللَّهَ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا اللَّهَ تَوَّابًا رَحِيمًا﴾[5]؛ «و اگر آنان هنگامی که به خودشان ستم کردند به نزد تو می‌آمدند، پس از خداوند استغفار می‌کردند و پیامبر برایشان استغفار می‌کرد حتماً خداوند را توبه‌پذیری مهربان می‌یافتند» و فرموده است: ﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا يَسْتَغْفِرْ لَكُمْ رَسُولُ اللَّهِ لَوَّوْا رُءُوسَهُمْ وَرَأَيْتَهُمْ يَصُدُّونَ وَهُمْ مُسْتَكْبِرُونَ﴾[6]؛ «و هنگامی که به آنان گفته می‌شود بیایید تا

---

۱. النّساء/ ۱۷ و ۱۸
۲. آل عمران/ ۱۷
۳. الذّاریات/ ۱۸
۴. نامه‌ی ۱۶
۵. النّساء/ ۶۴
۶. المنافقون/ ۵

پیامبر خداوند برایتان استغفار کند سرهاشان را می‌پیچانند و می‌بینی‌شان که باز می‌دارند در حالی که بزرگی می‌جویند»[۱].

حاصل آنکه وظیفه‌ی هر گناه‌کاری «استغفار» از خداوند در نزدیک‌ترین زمان خصوصاً سحرگاهان و نیز «درخواست استغفار» از خلیفه‌ی خداوند در زمین و سپس «توبه» و در صورت نیاز «اصلاح» است و هر گناه‌کاری که یکی از این کارها را انجام نمی‌دهد، قاعدتاً آمرزیده نمی‌شود و برای او کیفری دردناک است، مگر اینکه استثنائاً به دلیل حسن اعتقادش مشمول «شفاعت» یا مشمول رحمتی خاص از رحمت‌های خداوند شود؛ چراکه امکان آمرزش هر گناهی بجز «شرک» نزد خداوند با اسباب و بهانه‌های مختلف وجود دارد؛ چنانکه فرموده است: ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ ۚ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدِ افْتَرَى إِثْمًا عَظِيمًا﴾[۲]؛ «هرآینه خداوند نمی‌آمرزد که برای او شریک گرفته شود و جز آن برای هر کسی که بخواهد می‌آمرزد و هر کس برای خداوند شریک بگیرد گناه عظیمی را مرتکب شده است» و فرموده است: ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ ۚ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا﴾[۳]؛ «هرآینه خداوند نمی‌آمرزد که برای او شریک گرفته شود و جز آن برای هر کسی که بخواهد می‌آمرزد و هر کس برای خداوند شریک بگیرد به گمراهی دوری دچار شده است» و روشن است که «شرک» به معنای شریک گرفتن برای خداوند در «تکوین» یا «تشریع» یا «حاکمیّت» است[۴]، هر چند در هنگام اطلاق، به شرک کامل یعنی شریک گرفتن برای او در هر سه انصراف می‌یابد.

پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر منصور هاشمی خراسانی
بخش پاسخگویی به پرسش‌ها

۱ . در این باره بنگرید به: پرسش و پاسخ ۳۶.
۲ . النّساء/ ۴۸
۳ . النّساء/ ۱۱۶
۴ . بنگرید به: بازگشت به اسلام، ص۲۵۴.